

**CULTUURHISTORISCHE
INVENTARISATIE
NOORD-BRABANT**

M.I.P.

Gemeente Halsteren

**Provincie
Noord-Brabant**

juni 1992

Colofon

De Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/ Monumenten Inventarisatie Project wordt verricht door mevr. drs. M. Daru-Schoemann, dhr. drs. M. Koenders, dhr. drs. A. van Leeuwen (coördinatie), dhr. drs. N. Maes, dhr. drs. J. Michels, dhr. H. Ruiter arch. h.b.o., mevr. drs. M. Vaessen, mevr. drs. W. Wessel.
Secretariaat: mevr. H. van Wanrooij-de Cort, mevr. F. Tenlima-Sellier,
Hildebrandstraat 24, 5216 VR 's-Hertogenbosch. Tel. 073-147471.

De rapporten zijn te bestellen bij de afdeling Voorlichting van de Provincie Noord-Brabant, Brabantlaan 1,
5216 VR 's-Hertogenbosch.
Tel.: 073-812511.

INHOUD

Woord vooraf	6
Werkwijze en criteria	7
1. Situering der gemeente	11
2. Bodemgesteldheid	12
3. Grondgebruik	13
4. Infrastructuur	14
5. Ontwikkeling van de nederzettingen	16
6. Stedebouwkundige typologie	18
7. Karakterisering der objecten, bouwvormen en typen	19
8. Objectgegevens	22
9. Literatuur	46
Kaart (bijlage)	

WOORD VOORAF

Dit rapport over Halsteren maakt deel uit van de serie Cultuurhistorische Inventarisatie Noord-Brabant/Monumenten Inventarisatie Project. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen tot ca. 1940 in de steden en dorpen van de provincie. De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de stedenbouwkundige structuur, de bebouwing van kern en buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluisen, wegwelken of een ijzeren sierhek en dorpslinde.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te laten leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten.

Dit model is tot eind 1988 gehanteerd in 69 gemeenten. Najaar 1988 is ook in Noord-Brabant het door de minister van WVC geëntameerde Monumenten Inventarisatie Project van start gegaan. Binnen dit project wordt vastgelegd hetgeen in Nederland tussen ca. 1850 en 1940 aan bouwkunst en stedenbouw is gerealiseerd.

Het MIP beoogt:

- het verkrijgen van een eerste landelijk overzicht van de zgn. "jongere bouwkunst en stedenbouw" (ca. 1850 - 1940)
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en voor monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode 1850 - 1940
- het formuleren van uitgangspunten ten behoeve van publikaties en wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedenbouwkundig, historisch-geografisch of industrieel-archeologisch gebied
- het verkrijgen van bouwstenen als een eerste aanzet tot nieuw te ontwikkelen beleid van Rijk, provincies en gemeenten ten aanzien van de ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg, alsmede van een basis voor planologisch-stedenbouwkundige afwegingen
- het verzamelen van informatie die voor Rijk, provincies en gemeenten als basis kan dienen bij het selecteren en registreren van objecten, ensembles, structuren en dorps- en stadsgezichten.

In Brabant zullen daarnaast ook nog objecten en structuren van vòòr 1850 vastgelegd worden als uitvloeisel van de in 1979 begonnen Cultuurhistorische Inventarisatie.

Onderzoek en veldwerk voor dit rapport vonden plaats in 1990 door mevr. drs. M.J.P. Vaessen.

's-Hertogenbosch, april 1991.

WERKWIJZE EN CRITERIA

In Brabant is het MIP officieel van start gegaan op 1 oktober 1988. De inventarisatie wordt hierbij gebiedsgewijs aangepakt. Daartoe is de provincie in acht werkgebieden verdeeld, op basis van de historische en bestuurlijke ontwikkelingen in de periode 1850 - 1940.

Deze gebieden zijn:

1. Brabants Kleigebied
2. Zuidwest Brabant
3. Regio Tilburg
4. Regio 's-Hertogenbosch
5. Kempen
6. Regio Eindhoven
7. Maaskant
8. Brabantse Peel

Bij de inventarisatie wordt - binnen een zo breed mogelijke context - gewerkt van groot naar klein.

Eerst wordt van elk gebied een schets gegeven van de algemene karakteristieken. Op basis hiervan wordt voorts - gemeentegewijs - ingegaan op de stedenbouwkundige aspecten van een stad of dorp. Tegen deze achtergrond worden ten slotte de objecten in de verschillende gemeenten beschreven.

De door het rijk voorgestelde werkwijze sluit goed aan bij onze sinds 1979 gevolgde werkwijze. Onbewust vooruitlopend op het MIP heeft de provincie vanaf het begin naast de oudere bouwkunst (ca. 10% van de monumenten in Brabant) ook steeds de jongere bouwkunst (ca. 90% van de monumenten) in haar werkwijze betrokken. Dit uitgangspunt zal binnen het MIP gehandhaafd blijven, met dien verstande dat de gegevens van de oudere bouwkunst buiten het MIP-kader vallen en dus niet aan het rijk geleverd zullen worden. Zij zullen wel voorkomen in de rapporten van de gemeenten die gewoon zullen blijven verschijnen. Tevens zullen nu ook de grote gemeenten (Tilburg, Breda, Bergen op Zoom, Eindhoven, Roosendaal, Helmond en 's-Hertogenbosch) beschreven worden.

In de geautomatiseerde MIP-bestanden welke uiteindelijk aan het Rijk geleverd gaan worden, zal ook het bestaande materiaal van jongere bouwkunst van de 69 reeds geïnventariseerde gemeenten worden opgenomen.

Deelname aan het MIP verleent de provinciale inventarisatie een belangrijke toegevoegde waarde. Zonder extra provinciale investering wordt het inventarisatiebestand geautomatiseerd en in overeenstemming gebracht met een landelijke opzet.

Voor verdere details verwijzen wij naar de Handleiding Inventarisatie jongere bouwkunst en stedenbouw (1850-1940), Zeist- 's-Gravenhage 1987.

Criteria

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking komen moet uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurt aan de hand van een aantal criteria, die groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de “historische karakteristiek” van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk. Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de “historische karakteristiek” van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken. Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 zijn uiteindelijke vorm kreeg. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek worden alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

* Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering
- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)- type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

* Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten, erfbepanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

* Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, is het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Tenslotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Samenstelling rapport

In dit rapport wordt een beeld gegeven van de cultuurhistorisch waardevolle structuren en objecten van oudere en jongere bouwkunst binnen de gemeente. Hierbij is de samenhang tussen de objecten en het landschap of de nederzetting van groot belang.

Door het raadplegen van de historisch-geografische beschrijving van het inventarisatiegebied (afzonderlijk verkrijgbaar) en het naslaan van specifieke plaatsgebonden literatuur ontstaat een beeld van de ontwikkelingen tot ca. 1950. De topografische kaarten van ca. 1850, 1900 en heden op de schalen 1 : 50.000 en 1 : 25.000 zijn eveneens van belang, omdat door vergelijking een indruk ontstaat van occupatiepatronen en ontwikkelingen tot op heden. In het veld wordt dit beeld aangevuld met eigen waarneming.

Vervolgens worden per kern en in het buitengebied de objecten die aan de eerder genoemde criteria voldoen geregistreerd.

Elk rapport omvat de volgende onderdelen. Na Woord Vooraf en Werkwijze en Criteria worden de ligging van de gemeente (hoofdstuk 1), de bodemgesteldheid (2) en het grondgebruik (3) behandeld. Dan volgt een overzicht van de veranderingen in infrastructuur, wegen, waterlopen etc. (4). Vervolgens worden de nederzettingen behandeld (5). In de hoofdstukken 6 - 8 worden de onderzoeksresultaten beschreven. Voor de grotere gemeenten met planmatige ontwikkelingen tussen 1850-1940 wordt een stedenbouwkundige typologie gegeven met een kaart van gebieden van bijzondere stedenbouwkundige waarde. Bij de meeste kleinere gemeenten blijft dit onderdeel achterwege. Hier hebben in het algemeen immers in de periode 1850-1940 geen samenhangende stedenbouwkundige ontwikkelingen plaatsgehad. Wel worden in sommige gemeenten waardevolle bebouwingsgroepen van vòòr de periode 1850-1940 apart aangegeven.

Dan volgt een karakterisering der objecten, bouwvormen en typen (boerderijen, woonhuizen, openbare gebouwen etc.). Dit alles wordt afgesloten met de objectgegevens, geordend naar adres en huisnummer (even, oneven). Per object worden de oorspronkelijke en huidige functie, architect, bouwdata, bouwstijl en een beschrijving der gevels, ramen, deuren, daken, bijzondere constructies en in een enkel geval interieurgegevens (meestal wordt alleen het exterieur geregistreerd) weergegeven. Dan volgen bijgebouwen, artefacten (stoepen, stootstenen, hekken etc.) en groenelementen. Ook wordt aangegeven een motivering voor opname en of het object beschermd is.

Tenslotte volgt de literatuur.

Bijgevoegd worden kaarten 1 : 10.000 en indien nodig deelkaarten van de stedenbouwkundige typologie en de dichtbebouwde kernen. Op de kaart 1 : 10.000 worden aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip) - beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnaam en huisnummers
- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm. (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen worden eveneens aangegeven.

1. Situering der gemeente

1.1 Ligging

De gemeente Halsteren ligt in de MIP regio Zuidwest Brabant en omvat de gehuchten Kladde (gedeeltelijk), Klutsdorp, Kijkuit, Slikkenburg, Spinolaberg, Vetterik en Waterkant. Daarnaast behoren het kerkdorp Lepelstraat, het gebied van de psychiatrische inrichting Vrederust en de Oud Glymes- en Auvergne polders tot de gemeente.

Halsteren heeft 12.556 inwoners en een oppervlakte van 2.778 ha. (gegevens op 01-01-89).

De zuidgrens met Bergen op Zoom heeft een grillige vorm en loopt tussen de bebouwing van beide gemeentes door. De oostgrens, met Bergen op Zoom en Wouw, is kunstmatig en loopt door weiden en heide- en bosgebied heen. In het noorden grenst Halsteren aan Steenbergen, de grens kent hier een rechtlijnig beloop door bouwland. De westgrens wordt gevormd door het water van de Eendracht (Rijn-Schelde verbinding). Deze grens met Tholen is tevens provinciegrens tussen Brabant en Zeeland.

1.2 Ontwikkeling

De eerste schriftelijke vermelding van de gemeente gaat terug tot de dertiende eeuw. In een akte uit 1253 wordt melding gemaakt van een nederzetting en een kerk. Deze nederzetting is mogelijk ontstaan als gevolg van turfwinning op de veengronden.

De heer van Bergen op Zoom bezat in de dertiende en veertiende eeuw tienden in Halsteren. Binnen de uitgestrekte invloedssfeer van de heerlijkheid Bergen op Zoom bevonden zich behalve Halsteren meer dorpen die wel door een eigen schepenbank bestuurd werden.

Onder invloed van het water is het grondgebied van de huidige gemeente veel aan verandering onderhevig geweest.

Van de oude archieven is weinig bewaard gebleven zodat de vroegste geschiedenis van de afzonderlijke gemeentes moeilijk te achterhalen is.

De gemeente Halsteren in haar tegenwoordige samenstelling is in 1810 ontstaan door samenvoeging van de vier volgende gemeentes: Halsteren (met het gehucht Lepelstraat), Noordgeest (met Theodoruspolder), Beymoer en Auvergne- en Oud Glymespolder.

De grens van de vier oude jurisdicties heeft de huidige grens bepaald.

Halsteren had tot het midden van de twintigste eeuw een agrarisch karakter. Dit geldt nog steeds voor het buitengebied.

De kern van Halsteren zelf bestaat uit woningen, voor hun inkomsten zijn de bewoners sterk op Bergen op Zoom gericht.

2. Bodemgesteldheid

2.1 Grondsoorten

Halsteren ligt aan de westelijke rand van het Brabants zandplateau. De oorsprong van dit plateau ligt in het Holoceen. Aan de westzijde van de gemeente bevinden zich de laag gelegen zeekleipolders. In Beijmoer- en Auvergnepolders bevinden zich veengronden. Aan de oostzijde van de gemeente in Noordgeest, Lage Geest en het Halsters Laag treffen we lage, moerassige grond, zand en geestgronden aan, eveneens in het Holoceen ontstaan. In het zuiden bestaat de bodem uit zand. Het gebied is hier heuvelachtig en bosrijk. Er zijn vennen en zandverstuivingen.

Een steile rand langs het vlakke polderlandschap, de Zoom, loopt van Ossendrecht, Hoogerheide naar Halsteren en markeert de overgang van klei naar zandgrond. Op deze hoger gelegen grond worden beboste stuifzandcomplexen aangetroffen.

2.2 Hoogte en afwatering

Het zandplateau helt af in noordwestelijke richting. De hoogte varieert van circa vijf meter +NAP ten oosten van Vredrust tot circa één meter +NAP in de Auvergne polder. Het zwak golvend reliëf van dit plateau wordt doorsneden door een aantal beekdalen zoals het Bergsche Water en de Wouwsche Beek (allen buiten de gemeentegrenzen van Halsteren).

Tot 1850 verkeerde de afwatering van het gebied in slechte staat. Hier kwam slechts langzaam verbetering in met het oprichten van een aantal waterschappen voor de afzonderlijke polders.

In 1935 werd het waterschap "De polders van Halsteren" uit een verzameling van deze afzonderlijke waterschappen opgericht.

De zeekleigronden van Halsteren wateren via het Lange Water in de Oosterschelde af. Voor het Halsters Laag bleef de afwatering moeilijk verlopen als gevolg van een lange uitwateringsloop naar de Steenbergsche Vliet. In het zuidwesten van de regio is de afwatering kunstmatig.

3. Grondgebruik

In de veertiende eeuw werden de eerste gronden buiten de nederzetting in cultuur gebracht. Daarvoor waren deze gebieden al als turfvelden afgegraven.

Het polderlandschap had veel last van overstromingen, al vanaf de veertiende eeuw vonden bedijkingen plaats. Hiermee werden tevens grenzen veilig gesteld. In de polders werden open akkercomplexen aangelegd.

Het Halsters Laag is een overblijfsel van een kreek die in de zeventiende en achttiende eeuw voor inundatie gebruikt werd. Met drie forten werd dit inundatiegebied ter verdediging van de vesting Bergen op Zoom gebruikt.

Op de zandrug treffen we vooral gemengd bedrijf aan. In het Halsters Laag werd tot in de negentiende eeuw turf gestoken. De gemeente Halsteren is steeds agrarisch van karakter gebleven. Tarwe en rogge waren in de negentiende eeuw de voornaamste gewassen. Tot 1870 is ook vlas en meekrap verbouwd. De teelt van meekrap nam snel af toen een chemische kleurstof ontwikkeld werd die de plaats van meekrap voor het verven van textiel innam.

De opkomst van de suikerindustrie ving deze klap enigszins op.

Onder invloed van kunstmest en moderne landbouwmachines traden in de twintigste eeuw veranderingen op in de aard van het boerenbedrijf.

De tuinbouw in Bergen op Zoom breidde zich rond de eeuwwisseling uit naar het omliggende gebied. Onder invloed van de groeiende vraag ontstond ook in Halsteren tuinbouw waar men zich vooral met de teelt van asperges bezighield.

Leemafgravingen in de kleipolders leverden grondstof voor de fabricage van aardewerkproducten. Aanvankelijk concentreerde deze industrie zich in Bergen op Zoom, aan het eind van de negentiende eeuw ontstonden in Halsteren fabrieken die zich met de fabricage van draineerbuizen, bakstenen en dakpannen bezighielden.

Het westelijk deel van de gemeente, de Oud- en Nieuw Beijmoerpolders kennen een stroken verkaveling die van voor 1500 dateert. Voor het overige gedeelte is de gemeente steeds in onregelmatige blokken verkaveld geweest.

4. Infrastructuur

4.1 Wegen

Tot 1850 was de toestand van de wegen slecht. Dit duurde voort tot aan het begin van de twintigste eeuw.

Belangrijke verbindingen waren de wegen naar Bergen op Zoom en naar Tholen. Aan het begin van de negentiende eeuw werd deze weg in opdracht van Willem I verhard. Als rijksweg werd deze verbinding onderdeel van de route van Tholen naar Nijmegen. Al in 1822 bleek de weg niet te voldoen. In 1907 werd de toestand verbeterd door bestrating met klinkers. Een tweede verbinding liep van Steenberg en naar bovengenoemde rijksweg. De aansluiting vond plaats bij Vogelenzang. Deze verbinding, die deel uitmaakte van de provinciale weg naar Willemstad, werd in 1858 begrind.

De straatweg naar Wou en Huijbergen werd in 1881 verhard. Een zijtak van deze weg ging naar Lepelstraat.

De weg door de kom van Halsteren werd pas in 1904 bestraat.

In 1927 werd een brug over de Eendracht gebouwd. Deze vaste oeververbinding verving het pontveer.

In de huidige verkeersstructuur nemen de rijksweg Bergen op Zoom-Tholen en de provinciale weg van Halsteren naar Steenberg en nog steeds een belangrijke plaats in.

Recent is een weg gereedgekomen die Bergen op Zoom met de brug over de Eendracht verbindt. Deze weg loopt parallel aan de grens tussen Halsteren en Bergen op Zoom.

4.2 Tram- en spoorwegen

In 1882 werd de lijn Bergen op Zoom - Tholen, van de stoomtramwegmaatschappij Bergen op Zoom - Tholen geopend. In 1889 startte de Zuid Nederlandse Tramwegmaatschappij met de exploitatie van een tramverbinding die van Bergen op Zoom via Halsteren naar Steenberg en liep. Bij Vogelenzang sloot deze verbinding aan op de lijn naar Tholen zodat hier de twee tramlijnen bij elkaar kwamen. Er was tevens een overlaadstation voor suikerbieten.

De kosten voor het personenvervoer lagen hoog. De opkomst van het autoverkeer ging ten koste van de tram. De tramwegmaatschappij Bergen op Zoom - Tholen schakelde in 1923 over op autobussen.

Het isolement van de gemeente werd pas minder met de opkomst van fiets- en autoverkeer.

4.3 Waterwegen

De turfvaart De Zoom werd reeds in 1429 gegraven, deze vaart mondde uit in de haven van Bergen op Zoom.

Het Lange Water of Halsters Weel doorsneed de polder. Een dam vormde de verbinding met Boudewijnspolder vanwaar een veer naar Tholen ging. De waterloop veranderde door de tijden heen vaak van beloop en omvang. Lang gold zij als grens tussen Brabant en Zeeland. Bij bedijking van de Auvergnepolder (1692) werd het Lange Water afgedamd. Er zijn nog enkele resten van deze stroom over (als oude kreek) die oorspronkelijk een arm van de Schelde was.

De Eendracht was in de middeleeuwen slechts een klein veenstroompje. Door bedijkingen werd de Eendracht in een nauwe bedding gedrongen. In de twintigste eeuw werd de Eendracht gekanaliseerd zodat een goede verbinding tussen Rijn en Schelde ontstond.

4.4 Dijken en kaden

Het Oudland werd tussen 1331 en 1338 beveiligd door verhoging van de bestaande wegen van Steenberg en naar Wou en naar Halsteren.

In het westen van de gemeente zijn resten van middeleeuwse bedijkingen overgebleven. Deze dijken dienden als bescherming tegen het water van de Oosterschelde.

Dijken ten westen van de zoomrug dateren van de zestiende eeuw.

Bij overstromingen werden de dijken vaak verwoest en moesten weer opnieuw worden opgebouwd. Dit gebeurde niet altijd direkt na verwoesting, soms gingen er enkele eeuwen overheen voordat een gebied opnieuw bedijkt werd.

Het oudst opnieuw bedijkte gebied is de Oud- en Nieuw Beijmoerpolder ten zuiden van Halsteren. Deze herbedijkingen vonden aan het eind van de zeventiende eeuw plaats. In de zeventiende eeuw werd ten westen van Halsteren nieuwe grond aangewonnen.

De Zeedijk stamt uit 1866, deze dijk ligt dicht tegen de Eendracht aan. Ten noorden beschermt de Kladsse dijk Halsteren tegen het water, de Theodorusdijk heeft deze functie voor het zuidelijk deel van het gebied.

4.5 Militaire infrastructuur

De forten de Rovere en Pinsen werden in de zeventiende eeuw gebouwd als onderdeel van de linie van Bergen op Zoom ook wel de Linie van de Eendracht genoemd. In de negentiende eeuw werd deze linie opgeheven. De forten werden geslecht.

5. Ontwikkeling van de nederzettingen

Het gebied in west Brabant raakte pas vanaf 1000 na chr. bewoond. Deze late vestiging heeft te maken met de laaggelegen veen en moerasgronden. De zoomrug werd in de vroege middeleeuwen (500-1 000 na chr.) voor het eerst bewoond. De noordelijke en westelijke zeekleigronden kenden tot 1940 slechts weinig bewoning. De bebouwing concentreerde zich langs dijken, kaden en opgehoogde wegen.

5.1 Halsteren

Halsteren is een voorbeeld van een dorp in de randzone tussen zand en klei. Oorspronkelijk is de nederzetting ontstaan als een feodale vestiging. Van het Slot van Halsteren, dat ten westen van de huidige kern van Lepelstraat heeft gelegen, zijn slechts de fundamenten bewaard gebleven. De primaire nederzettingvorm is echter geheel verdwenen.

Halsteren kan nu getypeerd worden als een randhoevengehucht waarbij de eerste opzet lineair is geweest.

De kern van Halsteren heeft een beduidend hogere ligging ten opzichte van het omringend landschap.

Bij het samenvoegen van vier gemeentes bleef Halsteren de belangrijkste kern. Halsteren bezat reeds het grootste deel van het grondgebied. Ook praktisch gezien was het voor 1810 al het centrum. Er was een school, concentratie van handel en het gebied viel bijna geheel onder de parochie Halsteren.

In de negentiende eeuw bestond de gemeente uit het dorp Halsteren, het kerkdorp Lepelstraat, de gehuchten Oude Molen en Kladde en de buurtschappen het Laag, Waterkant, Noordgeest en Polder. Door een gunstige verkeersligging kende Halsteren tussen 1850 en 1940 een meer dan gemiddelde groei. De bewoning breidde zich vooral langs de lintwegen van het dorp (de Dorpsstraat, Halsterse weg en Steenbergse weg) uit.

De bewoners van Halsteren vonden hun bestaansmiddelen vooral in de landbouw. Kleine handel en nijverheid ontstonden pas in de negentiende eeuw. Er was een meestof voor de verwerking van meekrap, er werd bier gebrouwen. Een leerlooierij voorzorg onder andere het garnizoen in Bergen op Zoom van schoeisel.

De ontwikkeling van industrie aan het eind van de negentiende eeuw in Bergen op Zoom had ook een gunstig effect voor inwoners van Halsteren. Dit bracht tot de crisis in 1930 meer welvaart.

In 1962 vonden de laatste grenswisselingen plaats. Halsteren moest Noordgeest en Theodoruspolder afstaan aan Bergen op Zoom ten gunste van de aanleg van een industriegebied en de Theodorushaven. In ruil daarvoor werd het gebied van de psychiatrische inrichting Vrederust geheel bij de gemeente Halsteren getrokken.

5.2 Lepelstraat

Het gehucht in het markgraafschap Bergen op Zoom, had al in de negentiende eeuw een keiweg door de kom. Hierdoor had Lepelstraat de allure van een zelfstandig dorp.

De bebouwing bleef lang beperkt. Slechts aan de doorgaande weg (de afsplitsing van de Steenbergse weg naar het gehucht De Kladde) bestond een concentratie van bewoning.

Met het stichten van een zelfstandige parochie Lepelstraat, in 1830, ontstond een dorpscentrum. Pas na 1950 heeft de bebouwing zich uitgebreid, dit gebeurde vooral in noordelijke richting.

5.3 Kijkuit

Aanvankelijk was Kijkuit een onbehuide polder en hoorde tot het einde van de zestiende eeuw bij de gemeente Nieuw Vossemeer. In 1570 verdween deze polder geheel onder water. Na herbedijking in de zeventiende eeuw ontstond bebouwing. De bewoning van dit gebied is tot op heden beperkt gebleven.

5.4 Oude en Nieuwe Molen

In de overgangszone tussen klei en zandgrond ontstonden nederzettingen op een hellend terrein. Dit waren randhoevengehuchten met een systematische, lineaire opzet. De boerderijen lagen langs de weg, midden op het eigen grondbezit.

Bouwland strekte zich uit op de zandgrond, de kleigrond werd als weide gebruikt. Na oorlogsverwoestingen (vooral in de zestiende eeuw) bleef een sterk uitgedunde buurt over. Herbouw van de nederzetting geschiedde rond een centraal punt zoals in dit geval een molen.

In de negentiende eeuw maakten de nederzettingen een geringe groei mee. Bebouwing strekte zich uit langs de lintwegen. In het gehucht Oude Molen ontstonden twee bierbrouwerijen: De Halve Maan en Het Anker.

Hoewel de molen is verdwenen is Oude Molen als afzonderlijke nederzetting nog steeds herkenbaar. Nieuwe Molen heeft de molen behouden (St. Antoniusmolen aan de Halsterseweg). De bebouwing is bijna geheel opgenomen in de bebouwing van Halsteren en Bergen op Zoom.

5.5 Verspreide bebouwing

Het westelijk deel van de gemeente bestaat uit polders waar de bebouwing steeds gering is gebleven.

Het grootste gedeelte wordt in beslag genomen door de huidige Auvergne- en Oud Glymespolder.

Aan het einde van de zestiende eeuw ging veel van de grond in dit deel van de huidige gemeente verloren als gevolg van overstromingen. Nieuwe bedijkingen vonden plaats in 1692. Een groot aantal polders werd daarbij binnen één ringdijk gebracht. Deze nieuwe dijk liep vanaf de Glymespolder recht naar het zuiden, langs de Eendracht naar Nieuw Beijmoer en omvatte zo de Heer Boudenspolder, Oost Nieuweland, Noordpolder, Jannenland, Noordland en een deel van Glymespolder. Vanaf 1700 werd de naam Auvergne polder voor dit gebied gebruikt. De bebouwing bleef beperkt tot enkele verspreide boerderijen. In bestuurlijk opzicht viel het gebied onder Glymespolder.

Impolderingen van Glymespolder vonden tegen het midden van de vijftiende eeuw plaats. In 1692 werd ook Glymespolder binnen de ringdijk rond de Auvergnepolder gebracht.

Ten noorden van Bergen op Zoom, direkt aansluitend op het grondgebied van Halsteren bevond zich de polder Noordgeest. De eerste vermelding van de polder dateert uit 1289.

Tot 1810 was Noordgeest een zelfstandige gemeente die vooral onder invloed van Bergen op Zoom stond. Bij de grenswijziging van de gemeente Halsteren in 1962 kwam een deel van de bebouwing binnen de grenzen van Bergen op Zoom. Kleinere polders zoals Oud Beijmoer, Nieuw Beijmoer en

Noordland ontstonden in de dertiende en veertiende eeuw. In 1786 werd Noordland opnieuw bedijkt om een betere veiligheid van de vesting Bergen op Zoom te waarborgen en kreeg de naam Theodoruspolder.

In 1962 werd dit gebied door Bergen op Zoom geannexeerd voor de aanleg van een industriegebied en haven.

6. Stedebouwkundige typologie

6.1 Typologie

Aanvankelijk bestond de bebouwing slechts uit plukjes lintbebouwing aan doorgaande wegen. Bij uitbreiding van de bebouwing in de negentiende eeuw trad verdichting van deze bebouwing op. Ook vond uitbreiding plaats. Dit gebeurde nog steeds aan de lintwegen in de richting van andere nederzettingen. Pas na de Tweede Wereldoorlog vond een systematische uitbreiding van woningen plaats. Eerst werd het gebied tussen Dorpsstraat en Steenbergse weg volgebouwd. Later volgden gebieden ten noorden en westen van de Dorpsstraat en ten oosten van de Steenbergseweg.

De stedebouwkundige typologie volgens MIP-normen is de gemeente niet van toepassing omdat er zich tussen 1850 en 1940 geen ingrijpende veranderingen in de structuur van de gemeente hebben voorgedaan. Een uitzondering wordt gemaakt voor het complex van het psychiatrisch ziekenhuis Vrederust dat hieronder beschreven wordt.

6.2 Gebieden van bijzondere stedebouwkundige waarde uit de periode 1850-1940

Psychiatrisch ziekenhuis Vrederust

Algemene karakteristiek

In 1908 werd op de landgoederen Buitenrust en Klein Loo door de Vereniging tot christelijke verzorging van geestes- en zenuwzicken in Zeeland het psychiatrisch ziekenhuis Vrederust geopend. Het complex vormt een niet-stedelijk gebied, ingericht als tuinwijk met stelsel van paviljoens. Deze paviljoens zijn grote blokvormige bouwmassa's met sobere decoratie in gepleisterde elementen en strengperssteen. In de jaren dertig vonden uitbreidingen plaats. Er werd een nieuw hoofdgebouw met toren en een centrale eetzaal met keuken gebouwd. Diverse paviljoens werden uitgebreid.

Het uitgebreide complex omvat vanaf de eerste opzet paviljoens voor de verpleging van patienten, woongebouwen voor patienten en personeel, een kerk en een watertoren.

Nadere omschrijving bijzondere waarden

I Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit

Aan een centrale as, de Hoofdlaan, bevinden zich de belangrijkste gebouwen zoals hoofdpaviljoen met administratie, centrale eetzaal met keuken en een kerk. De wegen en paden daaromheen zijn veelal gebogen en komen steeds op de Hoofdlaan uit.

Het complex zelf heeft een landelijk karakter. De vrijstaande bebouwing is omgeven door groen, ook is een vijver aangelegd.

II Historische betekenis

Het geheel is van belang als voorbeeld van een krankzinnigengesticht, gebouwd volgens het paviljoenenstelsel.

De gebouwen zijn karakteristiek voor de tijd waarin zij tot stand gekomen zijn. De meeste panden zijn ontworpen door de architect Boeyinga. Hierbij zijn vooral de watertoren en paviljoens uit 1908, alsmede de uitbreidingen uit de jaren dertig van belang.

III Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving

Het complex ligt in het zuidoostelijk deel van de gemeente, in een bosrijke omgeving, geheel los van de woonkernen van Halsteren en Bergen op Zoom.

IV Gaafheid

Een aantal paviljoens daterend van de oprichting van het gesticht is inmiddels gesloopt. Van de nog bestaande paviljoens is het oorspronkelijke uiterlijk grotendeels bewaard gebleven. In het interieur zijn diverse wijzigingen aangebracht als gevolg van veranderde inzichten ten aanzien van het functioneren van het ziekenhuis.

De oorspronkelijke opzet is bewaard gebleven. Nieuwe paviljoens zijn aan de bestaande opzet toegevoegd.

V Zeldzaamheid

De afzonderlijke gebouwen kennen nog steeds een grote samenhang. Het complex wordt nog steeds als psychiatrisch ziekenhuis gebruikt. Het geheel is zeldzaam binnen de provincie Noord-Brabant.

7. Karakteristiek der objecten, bouwvormen en bouwtypen

7.1 Woonhuizen

Voorbeelden van oude woonhuizen zijn schaars binnen de gemeente. Kerkstraat 71 dateert blijkens jaarankers uit 1765. Dit pand, de "Celsche Hoeve", heeft in de negentiende eeuw dienst gedaan als pastorie. Dorpsstraat 27 is een negentiende eeuwse pand. De luiken zijn op de gepleisterde gevel geschilderd. Vetterik 8 is een klein landarbeidershuis.

Aan de Beeklaan, in het noorden van Halsteren staan enkele villa's van rond de eeuwwisseling. Beeklaan 1 is het meest eenvoudige voorbeeld, een tweelaags in baksteen uitgevoerd pand uit 1903. Villa De Beek, Beeklaan 25 is een grote villa uit circa 1890 op het landgoed De Beek. In topgevel en balustrades is rijk bewerkt houtwerk aanwezig. Rondom de villa is een grote tuin aangelegd, nu openbaar toegankelijk. Villa de Viersprong, Gasthuisstraat 6, is gebouwd naar een ontwerp van architect Van Genk en dateert uit 1900. Het pand in eclectische stijl, is samen met het koetshuis in de bebouwing van het psychotherapeutisch centrum "De Viersprong" opgenomen.

Woonhuizen uit het eind van de negentiende en begin twintigste eeuw vinden we vooral aan de doorgaande weg in de dorpskernen, de Dorpsstraat in Halsteren en de Kerkstraat in Lepelstraat. Voorbeelden zijn Dorpsstraat 88, 90 en 92, een rijtje woningen met inrijpoorten waarvan de gevel van het middelste pand sterk gewijzigd is. De panden dateren uit circa 1870 en hebben gepleisterde gevels en ornamenten. Ook andere panden, zoals Kerkstraat 26 en Dorpsstraat 98 en 13 hebben dateren uit het einde van de negentiende eeuw en hebben elementen van classicisme.

Kerkstraat 86 is een woonhuis uit 1917.

Een goed voorbeeld van een woning uit het begin van de twintigste eeuw is Kerkstraat 61. Het huis heeft een middenrisaliet met topgevel, de sluitstenen van de segmentbogen boven ramen en deur zijn versierd met gepleisterde kopjes.

Dorpsstraat 146 is typerend voor woningbouw uit de jaren twintig van de twintigste eeuw. Bij Dorpsstraat 75, uit dezelfde bouwtijd, valt vooral het paraboolvormige dak op.

Aan de regionale doorgaande wegen zoals de Halsterse weg en de Steenbergse weg treffen we woningen uit dezelfde tijd aan. De uitvoering is eenvoudiger dan die van de huizen in de dorpskernen zelf. Een uitzondering wordt gevormd door Halsterse weg 1, dit is een huis, bestaande uit twee dwars op elkaar staande bouwmassa's met trapgevels. De ornamenten verwijzen naar de Quirinus bron die op deze plaats gestaan moet hebben.

Opvallend is het veelvuldige gebruik van kruispannen.

Op het terrein van de psychiatrische inrichting Vrederust treffen we een aantal dienstwoningen aan. Voor de artsen zijn dit royale huizen aan de Hoofdlaan, bijvoorbeeld nummer 16 en 18, uitgevoerd met elementen van chaletstijl. Voor het lagere personeel zijn de huizen eenvoudiger en liggen rond 't Wasven en de Vijverdonk. De huizen stammen uit de tijd dat Vrederust gesticht werd (1908).

7.2 Boerderijen

De oudste boerderijen in de gemeente bestaan uit vrijstaande woonhuizen met een aantal grote losse schuren erbij. Voorbeelden vinden we vooral in de polders ten westen van de kernen van Halsteren en Lepelstraat zoals Zuiderkreekweg 2, de Blauwehandshoeve, waarvan het woonhuis een zeventiende eeuwse kern heeft. Bijgebouwen zijn een bakhuis uit 1693, een eveneens zeventiende eeuwse schuur en een schuur uit 1849. Het geheel is na schade van de watersnood in 1953 met oorspronkelijk materiaal hersteld en verkeert in goede staat. Een ander voorbeeld is Slikkenburgse weg 2. Zuiderkreekweg 4, De Krabbhoeve dateert blijkens jaarankers uit 1751.

Noorderkreekweg 1 dateert uit de tweede helft van de negentiende eeuw. Het huis heeft een wapenschild boven de deur. Er dicht tegen aan is een rijtje kleine arbeiderswoningen gebouwd. De grote schuur onder wolfdak ligt achter het woonhuis.

Ook dicht bij de dorpskern vinden we grote boerderijen zoals boerderij 't Lindeke, Dorpsstraat 103. Dit is een groot complex met zeventiende eeuwse kern.

Aan de Kruisberg, nabij de kern van Halsteren, bevindt zich een drietal grote boerderijen. Kruisberg 1 dateert uit de eerste helft van de negentiende eeuw. Het bakstenen woongedeelte gaat schuil achter een grote aangebouwde gepotdekselde schuur onder rieten schilddak. Kruisberg 2 dateert blijkens jaarankers uit 1636, ook hier is sprake van een woongedeelte, gekoppeld aan een veel breder bedrijfsgedeelte. Bij het pand is nog een bakhuis aanwezig. Kruisberg 3, met jaarankers uit 1739 bestaat uit een woonhuis met losse schuur erbij.

Een ander voorkomend type is de langgevelboerderij. Bijvoorbeeld Kladseweg 1, een witgepleisterde boerderij uit de eerste helft van de vorige eeuw en Hoeve 't Slot, Slotweg 7. Deze boerderij staat nabij de plaats waar vroeger het slot van Halsteren stond. De boerderij dateert van omstreeks 1840. In het interieur is een aantal oorspronkelijke elementen be-

waard gebleven. Zo heeft de boerderij nog een opkamer waarin zich een bedstede bevindt. Het trapje naar deze opkamer dient tevens als toegangsluik van de voorraadkelder.

Polderweg 1 is een voorbeeld van een langgevelboerderij zoals die in Brabant rond 1900 veel tot stand zijn gekomen.

7.3 Industriële en bedrijfsgebouwen

De St. Antonius molen aan de Halsterseweg (bij nummer 57) in Halsteren is een ronde stenen bergkorenmolen en dateert uit 1817. De molen werd gebouwd onder leiding van J. Goossens en is nog regelmatig in bedrijf.

In 1861 ontstond in Halsteren kleiwarenindustrie, een fabriek aan de Buurtweg en een aan de Vlijtweg produceerden bakstenen en aanverwante producten. Van deze industriële activiteiten is niets overgebleven.

In 1866 had Halsteren nog drie bierbrouwerijen. Dit waren onder andere Het Anker aan de Halsterse weg en De Halve Maan in Oude Molen. Van deze laatste brouwerij is het pand bewaard gebleven aan de Steenbergseweg 26. Een halve maan is in reliëf in de kroonlijst aangebracht.

Dorpsstraat 3, een woonhuis in combinatie met een bedrijf, uit de tweede helft van de negentiende eeuw heeft een smidse gehuisvest.

Op het terrein van de psychiatrische inrichting Vrederust is in 1908 een watertoren gebouwd. De toren heeft een verjongende schacht en een veelhoekig uitkragend waterreservoir. De watertoren is niet langer in gebruik maar verkeert nog in goede staat.

Een pakhuis aan de Dorpsstraat 17-19 is in opdracht van de Boerenbond aan het begin van de twintigste eeuw gebouwd. Het is een tweelaags bakstenen pand met een grote oprijhelling onder een luifel aan de voorkant.

Bij de brandweer aan de Dorpsstraat staat nog een kleine garage, voorganger van de grote hallen die later voor de brandweerwagens gerealiseerd zijn. In Dorpsstraat 194 is het restaurant Vogelenzang gevestigd. Het pand dateert uit circa 1880 en heeft ook als tramhalte dienst gedaan. Tevens bevond zich daar een overslagstation.

Aan de Wouwseweg is in het begin van de twintigste eeuw een waterzuiveringsgebouw geplaatst. Omstreeks 1920 werd het uitgebreid met een hoog betonnen pompstation.

7.4 Openbare gebouwen

Het raadhuis van Halsteren, Dorpsstraat 22, dateert blijkens jaartalankers uit 1633, deze zijn waarschijnlijk van een verbouwing afkomstig. De kern van het raadhuis is ouder. Tot 1810 deed het alleen voor de toenmalige gemeente Halsteren dienst. In de twintigste eeuw hebben diverse restauraties plaatsgevonden.

Schoolgebouwen aan de Kerkstraat 84 en 57 te Lepelstraat dateren uit circa 1910. In nissen in de topgevel is ruimte uitgespaard voor een beeld van de beschermheilige (H. Antonius).

7.5 Kerkelijke gebouwen

De parochie Halsteren bestond al in het midden van de dertiende eeuw.

De gotische St. Martinuskerk, gelegen op het hoogste punt van het dorp (Dorpsstraat 20), heeft een driezijdig gesloten koor en sakristie. Een gevelsteen vermeldt het jaartal 1457. De huidige kerk heeft waarschijnlijk een kleinere voorganger gehad op dezelfde plaats. Het muurwerk bestaat grotendeels uit veertiende eeuwse kloostermoppen. Het schip en de zijbeuken dateren uit de tweede helft van de vijftiende eeuw, de lagere dwarsarmen zijn tussen 1495 en 1502 toegevoegd.

De veertiende eeuwse toren werd in de vijftiende eeuw met een klokkeverdieping verhoogd. Na herstel aan de kerk in 1633 werd het gebouw in 1647 door Hervormden in beslag genomen (de R.K. diensten werden verplaatst naar een schuurkerk in Lepelstraat). In 1772 vond opnieuw herstel aan de toren van de kerk plaats, het geheel raakte echter opnieuw in verval. In 1799 viel de kerk opnieuw in katholieke handen. Nieuwe opknapbeurten vonden plaats in 1875, 1901 en 1917 waarbij het gebouw onder monumentenzorg werd geplaatst. In de twintigste eeuw heeft het gebouw diverse bestemmingen gehad. Een dreigende sloop ten gunste van een nieuwe kerk werd tot tweemaal toe afgewend. Na een restauratie in 1961-62 werd de kerk opnieuw als Hervormde Kerk in gebruik genomen.

De oude begraafplaats aan de Dorpsstraat is ommuurd, de ezelsrug is afgedekt met geglazuurde kruispannen. Op de begraafplaats staat een eenvoudig baarhuisje. De graven van de burgemeestersfamilie Testers nemen een prominente plaats in. De hardstenen platen zijn versierd met kleine witte doodskopjes in de hoeken. Opvallend is het aantal gietijzeren grafkruisen op deze kleine begraafplaats. Het merendeel is echter afgebroken. Boomgraven uit 1892 (Corn. Bovee) en 1907 (A.C. Geers-Bovee) zijn gemaakt door de Antwerpse beeldhouwer A. Hellemans.

In 1876 kreeg de Nederlands Hervormde kerk een eigen kerkhof.

De R.K. kerk H.Quirinus, Dorpsstraat 51, met pastorie, Dorpsstraat 53, is in 1911 naar ontwerp van J. Cuypers gebouwd. De driebeukige kruiskerk heeft een romaniserende stijl. Opvallend zijn de wit gepleisterde velden tussen de goot en een boogfries.

In 1830 werd de zelfstandige parochie Lepelstraat gesticht. Lepelstraat kreeg in 1834 een eigen kerk, een gebouw in waterstaatsstijl, ontworpen door ingenieur A.de Geus. In 1871 werd besloten tot het bouwen van een nieuwe grotere kerk. Dit werd de Antonius van Padua, ontworpen door architect P.van Genk. In 1874 werd hiervoor de eerste steen gelegd. De toren van deze kerk werd in 1944 tijdens de oorlog opgeblazen. Ook stukken van het schip sneuvelden hierbij. Na de oorlog (in 1953) werd de kleinere kerk van een nieuwe voorgevel voorzien.

De pastorie dateert uit 1969. Niet meer bestaande voorgangers dateren uit 1902 (ontw. P.van Genk, gesloopt) en 1863. Daarvoor deed de Celse hoeve dienst als pastorie.

In 1835 kreeg Lepelstraat een eigen kerkhof.

Het in 1910 gebouwde St.Antoniusgesticht, Kerkstraat 57, bevatte een lagere school, kleuterklas en naaischool. Nu doet het gebouw dienst als muziekschool. Het Antoniusbeeld in de topgevel is gehandhaafd.

In 1911 werd in Lepelstraat met de bouw van een klooster en school gestart. Het geheel kwam onder leiding van de zusters van het Withof te Edden. Het gebouw (Kerkstraat 84) fungeert nu als gemeenschapshuis.

De psychiatrische inrichting Vrederust beschikt over een eigen kerkgebouw.

7.6 Kastelen en buitenhuizen

Het landgoed Buitenrust is nu opgenomen in de psychiatrische inrichting Vrederust. Dit geldt ook voor het landgoed Klein Loo.

Van het Slot te Halsteren (Slotweg Lepelstraat) zijn slechts funderingen in het weiland overgebleven (recent opgegraven). De woontoren van dit slot werd al in 1290 vermeld.

7.7 Infrastructurele en waterstaatswerken

In de gemeente zijn geen infrastructurele en waterstaatswerken van belang uit de periode 1850-1940 aanwezig.

7.8 Militaire objecten

Delen van de zesde fortelinie van Bergen op Zoom zijn bewaard gebleven. In de gemeente Halsteren zijn dit de forten de Rovere en Pinsen met de verbindingsweg "Ligne". De forten bestaan uit aardwerken, nu grotendeels afgegraven en bebost.

7.9 Groenelementen

Het gebied van de voormalige verdedigingslinie is nu als bosrijk recreatiegebied in gebruik. De forten zijn in het reliëf van het landschap nog herkenbaar.

7.10 Artefacten

Een St. Quirinusputje en daarbij behorende kapel werden al in 1478 genoemd. In de zeventiende eeuw werden zij opgenomen in een perceel bouwland. In 1922 werd aan de Halsterseweg een huis gebouwd met de naam St. Crijn, op de vermeende plaats van put en kapel. Inmiddels is ook een nieuwe put nabij het huis gebouwd.

7.11 Overig

Voor het psychiatrisch ziekenhuis Vrederust is een aantal paviljoens gebouwd. De oudste dateren uit 1908, het zijn grote bouwmassa's met een sobere decoratie. In de jaren dertig is het complex uitgebreid, een aantal paviljoens werden vergroot en er vond nieuwbouw plaats. Dit gebeurde naar ontwerp van de architect B.T.Boeyinga. Hierbij is veel gebruik gemaakt van beton, glazen bouwstenen en grote, ronde erkers.

8. Objectgegevens

Beeklaan de

1

Villa Woonhuis

1903

Tweelaags baksteen. Gepleisterde plint, cordonlijst, kroonlijst met consoles. Omlijsting ramen met sluitsteen. Geblokte gebosseerde pilasters op begane grond, doorlopend in baksteen. Getoogde T-ramen, zesruitsramen in aanbouw. Geknikt schilddak, kruispannen en pironen. Eenlaags aanbouw aan weerszijde onder zadeldak.

Grote tuin rondom.

Gevelsteen, uitbuikend smeedijzeren balkonhek, balkon boven deur. Fabrikantenvilla. Cultuurhistorisch belang.

(Foto 1)

25

Villa Kantoor

ca. 1890

Elementen van chaletstijl

Tweelaags baksteen, gepleisterde speklagen. Alles wit geverfd. Risaliet met topgevel. Vijfkantige toren. Souterrain, natuursteen plint, trap met bordes. Trap naar dienstingang. Getoogde T-ramen, rondboog ramen. Balkondeur. Dienstingang opzij. Samengesteld zadeldak, lei. Hoekige afgeplatte spits op toren. Voormalig koetshuis, baksteen onder samengesteld rieten dak met gesneden windveer. Kelder.

Grote tuin rondom met o.a. beukebomen, kastanje.

Ajourwerk in balustrade en hangend hout van topgevel. siersmeedwerk op top toren, wisseldorpelklosjes. Kleine houten aanbouw achter, met grote ramen met roedenverdeling, ingang tot souterrain. Architectuurhistorisch belang.

(Foto 2, 3, 4, 5)

Bodeweg J.

3

Woonhuis Woonhuis

ca. 1880

Elementen van classicisme

Baksteen, natuurstenen plint. Kroonlijst met gepleisterde diamantknoppen, gepleisterde hoekpilasters. Getoogde T-ramen zinken oeil de boeufs. Dakkapel met fronton. Mansardedak met windveer, lei.

Tuin rondom.

Gedekoreerde sluitstenen. Dwarsgedeelte onder zadeldak achter tegen het huis. Architectuurhistorisch belang.

(foto 6)

Dorpstraat

18

Woonhuis Woonhuis

ca. 1910

Baksteen, vlechtingen, gepleisterde plint. Lagere achteraanbouw. Kruiskoziijnen, kleine roedenverdeling, onderluiken. Zadeldak, hollandse pan.

Historisch belang.

(foto 7)